

Stagnation eller dynamik?

DEN ØKONOMISKE UDVIKLING I DANMARK
I 1950'ERNE

AF

HASSE LUNDGÅRD ANDERSEN

I den traditionelle tolkning af den økonomiske udvikling i Danmark 1950-73 – den periode af efterkrigstiden, der i engelsksproget litteratur ofte betegnes *The Golden Age of Capitalism* – indgår en opdeling af udviklingsforløbet i to delperioder med 1957/58 som skæringsår.¹ Denne

¹ Artiklen bygger på mit historiespeciale fra Københavns Universitet sommeren 1997. Jeg står i gæld til min specialevejleder Carl-Axel Nilsson, Institut for Historie, for kontant kritik af mine ofte noget luftige formuleringer og bastante konklusioner og for beredvilligt at have åbnet mine stædige øjne for alternative indfaldsvinkler og tolkninger. Jan Pedersen og Carsten Due-Nielsen, begge Institut for Historie, og E. Damsgård Hansen, Handelshøjskolen i København, skylder jeg også en stor tak for gode råd. Sluttelig vil jeg takke cand. mag. Pernille Stenner, for støtte i al almindelighed. Jeg står dog alene med ansvaret for det skrevne.

² Svend Aage Hansen, *Økonomisk vækst i Danmark*, bind 2 (København 1974) s 125, 155; Anders Ølgaard, *The Danish Economy* (Europakommissionen, Brussel 1979), s 10-12; Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen, *Velfærdsstaten 1940-78*, Dansk Socialhistorie, bind 7 (København 1980), s. 116; Hanne Ramussen og Mogens Rüdiger, *Tiden efter 1945*, Gyldendals Danmarkshistorie, bind 8 (København 1990), s 18-19; Henrik S. Nissen, *Landet blev by*, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 14 (København 1991), s. 223; E. Damsgård Hansen, *Europæisk Økonomisk Historie: Fra Merkantilisme til Maastricht*, bind 2: Tiden Fra 1945 (København 1998), s. 127. Det er selvfølgelig en oversimplificering, når et kvart århundredes danske forskning karakteriseres under ét. Der findes undtagelser fra reglen om at lade 1957/58 udgøre et skel – f. eks. Hans Chr. Johansen, »The Danish Economy at the crossroads Between Scandinavia and Europe« i *Scandinavian Journal of History*, 1 (1993), s 46-47 – og i nogle af de ovenstående værker er brudteorien nok blevet gentaget, uden det dog har medført en opdeling i selvstændige kapitler. Peder J. Pedersens artikel »Postwar growth of the Danish economy« i Nicholas Crafts og Gianni Toniolo (red.), *Economic Growth in Europe since 1945* (Cambridge 1996) understreger imidlertid, i hvor høj grad den traditionelle periodisering fortsat består, jvf. modstillingen af afsnittene »The slow start, 1950-7« og »Years of high growth, 1958-73« (s 563-67). Det oprindelige noget håndfaste negative syn på 1950erne er også med tiden i nogen grad blevet nedtonet, men denne nuancering har som nævnt ikke afstedkommet en forcastelse af tesen om et markant brud i udviklingen omkring 1958, et forhold – som det forhåbentligt vil fremgå af denne artikel – er yderst problematisk.

periodisering³ afspejler en formodning om, at der netop omkring 1958 indtraf afgørende ændringer i både de ydre og de indre rammevilkår for dansk økonomi, hvilket muliggjorde en overgang fra lav og ustabil til høj og stabil vækst. Dansk industri – motoren i efterkrigstidens økonomiske ekspansion – antages således at have været karakteriseret ved et forældet produktionsapparat og lav produktivitet ved indgangen til efterkrigstiden sammenlignet med udlandet. Først med den øgede investeringsaktivitet efter 1958 skulle industrien derfor have undergået en moderniseringsproces, der kunne danne grundlaget for en ekspansion af den samlede økonomi.

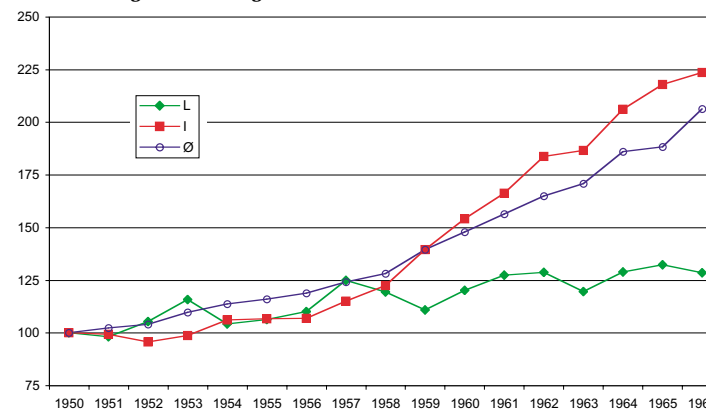
Det danske vækstforløb synes umiddelbart at retfærdiggøre denne opdeling, idet den gennemsnitlige årlige vækst i Danmarks samlede bruttofaktoringdomst (BFI) steg fra 2,9 procent i perioden 1950-58 til 4,9 procent 1958-73.³ Næstefter Portugal var Danmark dermed det vest-europæiske land, der oplevede den største forskydning i vækstraternes gennemsnitlige størrelse mellem de to perioder.⁴ Derudover kan der ikke herske tvivl om eksistensen af en række niveauskift på makroplan efter 1958. Det er imidlertid min hypotese og udgangspunktet for denne artikel, at grundlaget for efterkrigstidens økonomiske ekspansion skal søges i industriens egen vilje og evne til at omstille sig til de ændrede vilkår efter krigen, snarere end i et tilfældigt sammenfald af gunstige omstændigheder med en begyndende industripolitik fra statens side omkring 1958. Samtidig byggede denne omstillingsproces i højere grad på en udvikling, som havde rødder i mellemkrigstiden, end den udgjorde et markant historisk brud, hvilket gør opretholdelsen af den traditionelle periodisering endnu mere misvisende. I det følgende vil jeg gennem analysen af udviklingen i hovederhvervenes BFI samt industriens eksport, produktivitet og investeringer, underbygge min hypotese. Afslutningsvis i artiklen vil jeg forsøge at begrunde, hvorfor den traditionelle periodisering er blevet opretholdt.

³ Vækstraterne er beregnet med renters rente metoden på grundlag af de senest reviderede nationalregnskabstal 1947-66 fra Danmarks Statistik samt tal fra ADAM databasen. De reviderede tal er dog ikke fuldt sammenlignelige med den efterfølgende statistik og er desuden endnu ikke offentligt tilgængelige, men må erhverves ved henvendelse til Danmarks Statistik.

⁴ Danmarks relative placering er beregnet på grundlag af Angus Maddison, *Monitoring the World Economy 1820-1992* (OECD, Paris 1995), tabel b-10a og b-10b. Sammenligninger af denne art indebærer stor usikkerhed, men giver utvivlsomt et rimeligt indtryk af niveauforskellene landene imellem.

Dansk Industri

Figur 1: Udviklingen i hovederhvervenes BFI 1950-66 (1950=100)

Kilder: Danmarks Statistik, reviderede nationalregnskabstal.

Anm.: Indeks er beregnet i 1955-priser. Da de reviderede nationalregnskabstal ikke er fuldt sammenlignelige med statistikken for 1966 og fremefter, er figuren ikke ført op til 1973. L, I og Ø står for henholdsvis landbrug m. v., industri samt øvrige erhverv.

Udviklingen i hovederhvervenes BFI bekræfter, at væksten i industriens BFI først for alvor tager fart i årene efter 1958, idet den gennemsnitlige årlige vækstrate var 2,6 procent 1950-58 mod 7,8 procent 1958-66 (figur 1). Det er således korrekt, at der er et brud i industriens vækstforløb omkring 1958, hvilket imidlertid også var tilfældet for de øvrige erhverv undtagen landbruget, og både landbruget og de øvrige erhverv kendetegnedes ved lav vækst i 1950erne. Bedømt på de reviderede nationalregnskabstal kan der da heller ikke iagttages nævneværdige forskydninger i hovederhvervenes bidrag til Danmarks samlede BFI før 1958 (tabel 1).

Tabel 1: Fordelingen af BFI på hovederhverv 1950, 1958 og 1966 (procent)

	1950				1958				1966			
	L	I	Ø	I alt	L	I	Ø	I alt	L	I	Ø	I alt
Danmark	18	25	57	100	17	25	58	100	11	28	61	100
Frankrig	12	33	55	100	10	35	55	100	7	37	56	100
Sverige	9	25	66	100	8	25	67	100	5	31	64	100
Vesttyskland	9	31	60	100	6	38	56	100	4	42	54	100
Storbritannien	4	32	64	100	4	33	63	100	4	35	61	100

Kilder: OECD, *National accounts of OECD countries 1950-68* (Paris 1970); Danmarks Statistik, reviderede nationalregnskabstal.

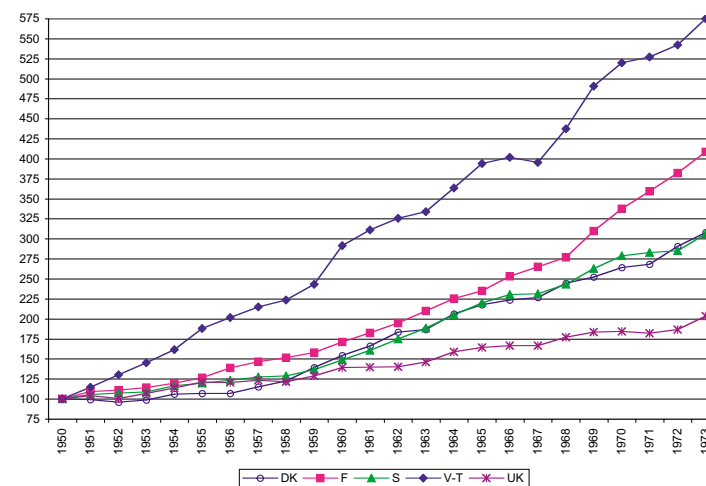
Anm.: Andelen er beregnet i 1963-priser. For Danmarks vedkommende er dog benyttet de reviderede nationalregnskabstal fra Danmarks Statistik (1955-priser) jvf. figur 1. L, I og Ø står for henholdsvis landbrug m. v., industri samt øvrige erhverv. Andelen er behæftet med nogen usikkerhed.

Den beskedne stigning i industriens BFI kan således ikke alene fremhæves som årsagen til 1950ernes som helhed afdæmpede vækstforløb i Danmark. Det bør endvidere bemærkes, at bedømt på de reviderede nationalregnskabstal, var industrien faktisk allerede det største enkelt-erhverv ved indgangen til efterkrigstiden. I tabellen er hovederhvervenes andele af den samlede BFI i Danmark tillige sammenlignet med de tilsvarende andele i fire udvalgte vesteuropæiske lande⁵, og det fremgår, at nok var den danske industrisektor væsentlig mindre end både den franske, vesttyske og britiske industrisektor, men trods alt på størrelse med industrisektoren i Sverige i 1950. Dette tjener til at sætte strukturproblemet i dansk økonomi som helhed efter krigen i perspektiv. I en komparativ synsvinkel var udfordringen efter krigen således ikke primært en kraftig udvidelse af industriens andel af den samlede økonomi, som det ofte anføres, og det kan knapt hævdes, at Danmark først blev et industriland i løbet af 1960erne.⁶

⁵ Da de vesteuropæiske lande havde meget forskellige vækstforløb 1950-73 er der ingen »normal« at sammenholde Danmark med. Jeg har derfor udvalgt fire lande, der 1950-58 befandt sig i gruppen af henholdsvis højvækstlande (Vesttyskland), lavvækstlande (Sverige og Storbritannien) samt lande der befandt sig i mellemgruppen (Frankrig).

⁶ De første komparative statistiske analyser af årsagerne til 1950ernes og 1960ernes vækstboom i Vesten fandt også, at strukturforskydning ikke influerede afgørende på det danske vækstforløb: United Nations, *Some Factors in Economic Growth in Europe during the 1950s* (Geneve 1964), kap. 3, s. 37, tabel 25; E. F. Denison, *Why Growth Rates Differ* (Washington 1967), s. 305. Den officielle danske statistik for årene frem til 1966 undervur-

Figur 2: Udviklingen i industriens BFI 1950-73 (1950=100)

Kilder: Se tabel 1; OECD, *National Accounts of OECD countries 1962-1979* (Paris 1981); ADAM databasen.

Anm.: Se tabel 1. Der er tale om sammenkædede fastprisindeks med varierende prisbasissår. DK=Danmark, F=Frankrig, S=Sverige, V-T=Vesttyskland og UK=Storbritannien.

Betydningen af strukturforskydningen i erhvervenes bidrag til den samlede vækst i dansk økonomi skal derfor ikke overdrives, især fordi stagnationen i landbrugsproduktionen efter krigen dækkede over en omfattende rationaliseringsproces, hvor store dele af produktionen mekaniseredes med det resultat, at produktionen per beskæftiget i landbruget rent faktisk oversteg produktionen per beskæftiget i industrien. En revision af nationalregnskabstallene for 1930erne og krigsårene ville endvidere kunne klarlægge det eksakte begyndelsestidspunkt for forskydningen mellem hovederhvervene, da noget kunne tyde på, at denne udvikling havde nået en afgørende fase før eller under 2. verdenskrig. Desuden var Danmark ikke det eneste land, hvor væksten i industripro-

derer industriens andel af den samlede produktion, et forhold de reviderede nationalregnskabstal til dels er et forsøg på at korrigere. Hovedparten af produktionen på slagterier og mejerier blev således indtil 1966 henregnet til landbruget trods en udpræget industriel forarbejdningsproces og samtidig skelnedes mellem håndværk og industri, hvor sidstnævnte kategori dækkede fremstillingsvirksomheder med 6 eller flere ansatte.

duktionen 1950-58 var beskeden i forhold til den efterfølgende periode, og allerede i 1958 var Danmark på niveau med Sverige og Storbritannien (figur 2). Det er da også kendetegnende, at mens industriens andel af den samlede BFI øgedes markant i Vesttyskland, forblev andelen mere eller mindre uændret i Sverige og Storbritannien frem til 1958 som i det danske tilfælde, jvf. tabel 1. Endvidere afspejlede de lave danske vækstrater 1950-54 tilsyneladende en tendens, der også gjorde sig gældende i Sverige, Storbritannien og til dels Frankrig.⁷ Når det er sagt, kan der dog ikke herske tvivl om, at der i det danske tilfælde indtraf et skift til et højere niveau i væksten i industriens BFI efter 1958, og at vækstraterne indtil da var væsentligt lavere end i de nærmeste nabo-lande.

Den hidtidige forskning har imidlertid ved at opdele perioden 1950-73 i to delperioder i praksis sat lighedstegn mellem på den ene side lav vækst og stagnation og på den anden side høj vækst og dynamik. Forholdet kunne være det modsatte, nemlig at økonomisk krise generelt indeholder kimen til fornyet vækst, idet virksomhederne derved tvinges til at omstille produktionen i forsøget på at overleve i en ændret markedssituation, hvorimod incitamentet til fornyelse alt andet lige er begrænset under en højkonjunktur.⁸

Industriens konkurrenceevne

En vigtig indikator for omstillingsviljen i dansk industri i 1950'erne er udviklingen i eksportens sammensætning målt i løbende priser antyder, at industrien stod for hovedparten af stigningen i eksporten i 1950'erne såvel som den efterfølgende periode, da industriens andel af den samlede eksportværdi voksede allerede fra 1953, og så tidligt som 1963 havde industrien overtaget rollen som primær indtjener af fremmed valuta til landet (figur 3).⁹

⁷ I den forbindelse nævnes ofte virkningerne af den oprustning, der fandt sted op til og under Koreakrigen, og som medførte stigende verdenspriser på en række vigtige råvarer.

⁸ Den østrigske økonom Joseph Schumpeter (1883-1950) var ophavsmand til denne tese, der på dansk har fået betegnelsen *kreativ ødelæggelse*. Det skal dog anføres, at finansieringen af den nødvendige omstilling må formodes at være mindre besværlig i gode tider.

⁹ Eftersom der ved opgørelsen af udenrigshandlen ikke skelnes mellem ubearbejdede og bearbejdede fødevarer undervurderes industriens eksport, da størstedelen af den danske fødevarerexport faldt i sidstnævnte gruppe. Derfor burde der retteligt refereres til industriens eksport eksklusiv industrielt forarbejdede fødevarer.

Figur 3: Eksportens fordeling på varegrupper 1950-73 (procent)

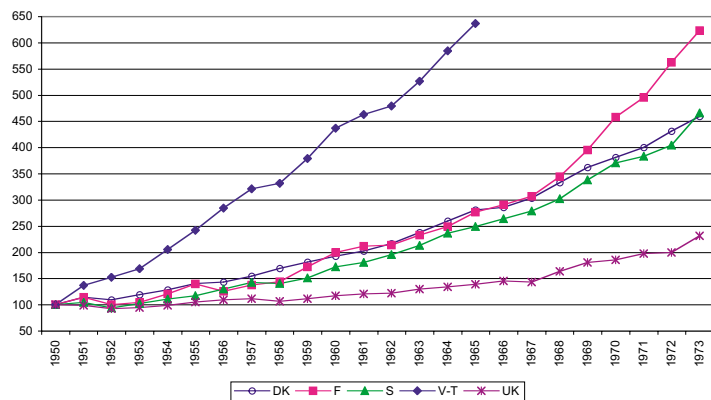
Kilder: Danmarks Statistik, *Statistisk Oversigt 1950-60: Statistisk Tiårsoversigt*.

Anm.: Fordelingen er udregnet på grundlag af eksportværdierne opgjort i løbende priser. Føde.=fødevarer, Ind.=øvrige industriprodukter og Andet=resterende eksportvarer.

Det er også værd at bemærke, at der ikke kan iagttages et markant brud i udviklingen i industriens eksportandel omkring 1958, men udviklingen synes snarere præget af kontinuitet fra 1953 og frem. Sammenholdes udviklingen i den samlede danske eksportværdi med den tilsvarende udvikling i de udvalgte lande (figur 4), fremgår tillige et andet karakteristisk, nemlig at Danmark sammen med Vesttyskland var det eneste af de udvalgte lande, hvor der ikke efter 1953 indtraf afgørende brud i eksportens udvikling. Den gennemsnitlige årlige stigningstakt i den danske eksport 1950-58 på 6,8 procent var desuden noget større end de tilsvarende værdier for Frankrig og Sverige – henholdsvis 4,7 og 4,3 procent. Indrømmet, den hidtidige forskning har været opmærksom på den positive udvikling i industriens eksport, men har nedtonet betydningen af dette forhold ved vurderingen af 1950'erne typisk med henvisning til, at denne udvikling først fik afgørende indflydelse på den økonomiske politiks muligheder i løbet af 1960'erne som følge af et lavt begyndelsesniveau.

Det sidste lyder i og for sig indlysende, men et groft skøn over eksportens betydning i forhold til den samlede produktion antyder imidlertid, at Danmark faktisk i 1950'erne var blandt de vesteuropæiske lande, som afsatte den største andel af den indenlandske produktion til udlandet.¹⁰ Den kraftige stigning i industriens eksport efter 1953 kan derfor ikke blot afskrives som resultatet af et lavt begyndelsesniveau. Dermed ikke sagt, at dansk industri til fulde udnyttede de gunstige konjunkturer på verdensmarkedet i 1950'erne. En måde at bedømme dette

Figur 4: Udviklingen i eksportværdierne 1950-73 (1950=100)

Kilder: United Nations, *Yearbook of International Trade Statistics 1973-74* (New York 1975). Anm.: Indeks er beregnet i 1963-priser. Af afbildningsmæssige årsager er tidsserien for Vesttyskland kun medtaget frem til og med 1965.

på, er at sammenholde udviklingen i de samlede danske eksportværdier med udviklingen i importen på nogle vigtige udenlandske afsætningsmarkeder (tabel 2). Det fremgår, at stigningstakten i den samlede danske eksport ikke var mindre end stigningstakten i den franske, svenske og britiske import 1950-58, men dog markant lavere end stigningstakten i den vesttyske import. Efterfølgende var stigningstakten i den danske eksport både lavere end stigningstakten i den vesttyske og franske import.

¹⁰ Alt andet lige vil småstater være relativt mere afhængige af udenrigshandel end større økonomier, hvorfor Danmarks eksportkvote – målt i løbende priser som eksportværdien sat i forhold til BFI – primært bør sammenlignes med eksportkvoten i lande af en tilsvarende størrelse. I 1950 var eksportkvoten 0,21 for Danmarks vedkommende mod 0,12 (Østrig), 0,15 (Finland), 0,28 (Holland) og 0,19 (Sverige). I 1958 var den danske eksportkvote steget til 0,26 mod 0,17 (Østrig), 0,19 (Finland), 0,34 (Holland) og 0,19 (Sverige). Danmark var således ikke kun et af de relativt mest eksporterende lande i 1950, men denne position blev fastholdt efterfølgende. I øvrigt steg den danske eksportkvote med blot 2 procentpoint frem til 1966. Kilder: OECD, *National accounts of OECD countries 1950-68* og United Nations, *Yearbook of International Trade*.

Tabel 2: Indeks for eksport- og importværdi 1950, 1958 og 1973 (1950=100)

	1950	1958	1973
Danmark (eksport)	100,0	169,0	459,5
Frankrig (import)	100,0	166,7	780,6
Sverige (import)	100,0	161,4	427,3
Vesttyskland (import)	100,0	278,9	1421,1
Storbritannien (import)	100,0	129,5	270,5

Kilder: Se figur 4.
Anm.: Indeks er beregnet i 1963-priser.

Mulighederne for en yderligere øget dansk eksport synes dermed begrænsede i 1950'erne og under alle omstændigheder tydeligst i perioden efter 1958. Det kunne dog være en fordel at analysere forholdet mellem den danske eksport og de vigtigste nabolandes import i efterkrigstiden mere detaljeret. Det lader sig kun gøre groft, da en sådan analyse burde tage udgangspunkt i den samlede eksport af industrivarer, for hvilken der først foreligger tal relativt sent i perioden. De danske andele af importen af fødevarer og øvrige varer til Sverige og Vesttyskland kunne dog give et fingerpeg om, i hvor høj grad der eksisterede udnyttede muligheder i den danske eksport af industrivarer før 1958, idet Danmark må formodes at have været i besiddelse af en række fordele i forbindelse med eksport af varer til disse to markeder. Ikke kun den geografiske nærhed spillede her en rolle, men Sverige og Vesttyskland havde allerede før krigen aftaget en betragtelig del af den danske eksport af industrivarer.

Udviklingen på det svenske marked synes mest entydig med en stærk øgning i den danske andel af importen af andre varer end fødevarer i 1950'erne (tabel 3). Udviklingen i den vesttyske import fra Danmark var mindre entydig, men frem til 1958 var den danske andel af denne varegruppe også kraftigt stigende. Det skal samtidig tages i betragtning, at råvarer især i 1950'erne vejede tungt i disse to landes import, og da Danmarks eksport af råvarer generelt var meget begrænset, undervurderes Danmarks rolle i importen af halvfabrikata og færdigvarer. Bedømt på disse to landes import fra Danmark, var baggrunden for 1950'ernes eksportstigning således hovedsageligt en forskydning fra fødevarer til industrivarer, og de stigende danske markedsandele indenfor sidstnævnte varegruppe taget i betragtning, var Danmark i højere grad end danske forskere hidtil har villet indrømme, en udpræget succeshistorie på eksportområdet i 1950'erne. Den nærliggende konklusion må være, at

industrien lagde grunden til denne succes ved allerede fra 1950ernes start at påbegynde en modernisering af produktionen.

Tablet 3: Danmarks andele af Sverige og Vesttysklands import 1950-71 (procent)

	Sveriges import fra Danmark				Vesttysklands import fra Danmark			
	Værdi (mill. kr.)		% af hele importen		Værdi (mill. kr.)		% af hele importen	
	Fødevarer	Andet	Fødevarer	Andet	Fødevarer	Andet	Fødevarer	Andet
1950	143	143	9,7	2,1	727	81	9,6	0,7
1958	190	466	9,7	3,2	1284	439	9,9	1,1
1965	417	1484	13,8	5,4	1458	1114	5,8	1,1
1971	738	3456	16,1	7,2	1217	2161	2,9	1,0

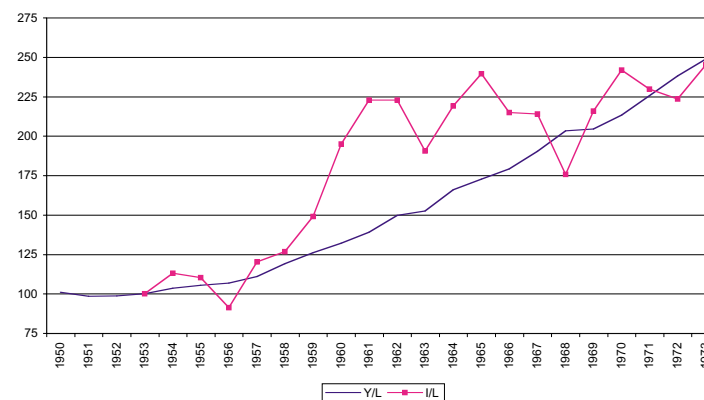
Kilder: *Sveriges Utrikeshandel*; *Der Aussenhandel Der Bundesrepublik Deutschland*; Danmarks Statistik, *Statistisk Årbog*.

Anm.: Andet=råvarer, halvfabrikata og færdigvarer. Værdien af importen fra Danmark angivet i løbende priser er omregnet til danske kroner i overensstemmelse med gældende valutakurs.

Det er også svært at påvise et afgørende brud i industriens hjemmemarkedsandel mellem de to delperioder. Havde dansk industri som hidtil antaget været karakteriseret ved en lav produktivitet sammenlignet med udlandet, skulle den gradvise ophævelse af den danske importregulering forventes at have resulteret i en faldende andel af hjemmemarkedet for dansk industris vedkommende. Der findes to opgørelser over udviklingen i industriens hjemmemarkedsandel efter krigen, og ingen af dem antyder et afgørende brud omkring 1958 eller i perioden frem til 1973 som helhed trods en faldende tendens i 1950erne.¹¹ Imidlertid er det symptomatisk, at heller ikke dette indicium for industriens dynamik i 1950erne er blevet taget til fuld efterretning af den hidtidige forskning. Typisk er i stedet blevet anført en række gunstige forhold såsom de danske undtagelser ved liberaliseringsprocessen og den fuldt udnyttede kapacitet hos de udenlandske konkurrenter, der afholdt dem fra et fremstød på det danske marked, som forklaring på fraværet af afgørende forskydninger i industriens hjemmemarkedsandel.

¹¹ Danmarks Statistik, *Statistiske Efterretninger*, 1971, nr. 60, s. 933-36; Det økonomiske Sekretariat, *Økonomisk årsoversigt*, 1969. Niveaue for industriens hjemmemarkedsandel varierer ganske betragteligt i de to opgørelser, henholdsvis 65 og 42 procent i 1960. Imidlertid er det udviklingen i andelen, som er af interesse og i den henseende hersker der enighed.

Figur 5: Værditilvækst og investeringer per beskæftiget i industrien 1950-73 (1953=100)

Kilder: Danmarks Statistik, reviderede nationalregnskabstal; ADAM databasen; *Statistisk Tiårsoversigt*.

Anm.: Y/L betegner værditilvækst per beskæftiget (indeks i 1955-priser) og I/L bruttoinvesteringer per beskæftiget (indeks er deflateret ved brug af prisindekset for de samlede danske bruttoinvesteringer (1980-priser). Princippet for opgørelsen af industriens investeringer skiftede i 1953, hvorfor indeks for I/L starter i det år. Jeg har ikke haft adgang til de reviderede tal for industriens investeringer.

På figur 5 er udviklingen i arbejdsproduktivitet og investeringer per beskæftiget afbildet for dansk industri, og figuren efterlader ingen tvivl om, at der skete en kraftig udbygning af industriens kapitalapparat efter 1958.¹² Bedømt på figuren skulle industriens omstilling således som hidtil antaget have fundet sted i perioden efter 1958 nærmere betegnet 1958-65, idet investeringerne per beskæftiget steg markant i disse år og arbejdsproduktiviteten øgedes. Imidlertid står denne antagelse i nogen kontrast til den positive udvikling i industriens afsætning til udlandet fra 1953 og frem. Det må også holdes for øje, at arbejdsproduktiviteten

¹² Ifølge United Nations, *Some Factors*, kap. 3, s. 15, tabel 11, var Danmark det vestlige land, som oplevede den laveste stigning i industriens arbejdsproduktivitet i 1950erne. Den afdæmpede produktivitsudvikling i 1950erne var dog ikke et isoleret dansk fænomen, men et generelt træk knyttet til lande, der karakteriseredes ved en lav vækst i industriproduktionen i årtiet som f. eks. Sverige og Storbritannien. Flere faktorer influerede selvfølgelig på industriens produktivitet, men for så kort et tidsrum, som der her er tale om – og den generelle industriudvikling i Vesten efter krigen taget i betragtning – synes det berettiget, når interessen i første omgang har samlet sig om investeringerne.

allerede var stigende i 1950'erne, og at bruddet i investeringsforløbet omkring 1958 ikke resulterede i et tilsvarende brud i arbejdsproduktiviteten, forhold der knapt indikerer, at en overgang til ny produktivtetsforbedrende teknik først fandt sted fra slutningen af årtiet. Kontinuitet synes tværtimod at have været det karakteristiske træk. Kapacitetsudnyttelsen i industrien må endvidere tages i betragtning, idet de hyppige efterspørgselsbegrænsende tiltag fra politisk side i 1950'erne utvivlsomt dæmpede industriens lyst til at øge produktionen, hvilket influerede negativt på arbejdsproduktiviteten uden dog at kunne siges at have afspejlet en tilbagestående industristruktur. Derudover har der formentlig også i en overgangsperiode været vanskeligheder forbundet med indførelsen af ny teknik, hvilket ville trække i samme retning.

Det er således uvist, om den beskedne vækst i industriproduktionen frem til 1958 afspejlede en modvilje mod teknologisk fornyelse i forventning om bedre tider. I hvor høj grad investeringerne i dansk industri op til 1958 baseredes på indførelse af ny teknologi, kan belyses statistisk ved hjælp af en multipel regressionsanalyse af produktionsfaktorens bidrag til produktionsforøgelsen. Givet det statistiske materiales beskaffenhed synes det mere frugtbart at følge en mindre ambitiøs indfaldsvinkel i denne sammenhæng. Under antagelse af, at kapital og arbejdskraft var de eneste produktionsfaktorer, deres relative betydning den samme og at der eksisterede et konstant skalaafkast, kan der udledes et groft mål for de teknologiske forbedrings betydning i produktionen, idet den såkaldte teknologifaktor r bliver til rest, når de kendte værdier for den gennemsnitlige årlige procentvise vækst i industriens BFI (ΔY), kapitalapparatet (ΔK) og antal ansatte (ΔL) i perioderne 1953-58 og 1958-73 indsættes i ligningen $\Delta Y = 0,5\Delta K + 0,5\Delta L + r$.¹³ I tabel 4 er de derved fremkomne værdier angivet som procentandele for de fire udvalgte lande undtagen Sverige samt Danmark.

¹³ Denne tilgangsvinkel betegnes *growth accounting*. Ligningen fremkommer ved eksponentiel transformation af den neo-klassiske vækstmodel $Y = TK^aL^o$, hvor Y betegner den totale værditilvækst, K og L den samlede indsats af henholdsvis kapital og arbejdskraft og T er et mål for det teknologiske niveau. Bogstaverne a og o betegner vægtene for henholdsvis kapital og arbejdskraft, der skønsmæssigt begge sættes til 0,5 (normalt opereres med tegnene a og b som vægte, men det tekstbehandlingsprogram jeg benytter tillader blot valget mellem a og o). Forudsat at $a + o = 1$, bliver r dermed et mål for den del af produktionsstigningen, som ikke umiddelbart kan tilskrives en øget indsats af kapital og arbejdskraft. Gennem en multipel regressionsanalyse ville vægtene a og o kunne beregnes statistisk, og en række statistiske mål for beregningernes robusthed ville tillige fremkomme. En sådan analyse burde ideelt set tage udgangspunkt i den over en årrække akkumulerede beholdning af bygninger, maskiner og andet materiel af betydning for produktionen. Netop kapitalapparatet er det dog vanskeligt at opgøre tilfredsstillende, og givet den store usikkerhed, som er forbundet med en analyse af så begræn-

Tabel 4: De relative andele for K, L og r 1953-70 (procent)

	1953-58			1958-70		
	K	L	r	K	L	r
Danmark (Reel)	45	9	46	36	9	55
Danmark (Nominel)	40	9	51	36	9	55
Frankrig	45	7	48	61	4	35
Vesttyskland	49	19	32	56	5	39
Storbritannien	68	13	19	75	3	22

Kilder: Se figur 2 og 5; Bart van Ark, »Sectoral growth accounting and structural change in post-war Europe«, s 142-159, og Mary O'Mahony, »Measures of fixed capital stocks in the post-war period: a five-country study«, s 196-205, begge i Nicholas Crafts og Bart van Ark (red.), *Quantitative aspects of Postwar European Economic Growth* (Cambridge 1996); Niels Groes, *Finansieringsmønstre i Industrien* (København 1973).

Anm.: Beregninger er foretaget i faste priser og tallene summerer til 100. Første periode starter i 1954 for Frankrigs vedkommende. For Danmarks vedkommende er beregningerne foretaget både med (Reel) og uden (Nominel) fradrag for afskrivninger ved opgørelsen af kapitalapparatet – se figur 5 angående deflateringen.

Bedømt på tabellen var restfaktoren tilsyneladende ikke af mindre betydning i dansk industri sammenlignet med udlandet i 1950'erne, selvom en forholdsvis kraftig øgning af denne faktors bidrag til væksten i BFI kan iagttages mellem perioderne 1953-58 og 1958-73 i Danmarks tilfælde. Desuden var restfaktorens betydning stigende mellem de to perioder i samtlige medtagne lande undtagen Frankrig. Der er selvfølgelig her tale om husmandsberegninger, men alt tyder på, at kontinuitet var nøgleordet i industriens teknologiske udvikling og at produktionen allerede fra de tidlige 1950'ere optimeredes ved en glidende indførelse af tekniske forbedringer, der ikke nødvendigvis på kort sigt ville give sig udslag i en kraftig forøget værditilvækst.

Industriens investeringer

Nu er det én ting at påvise, at industrien må have været langt mere dynamisk i 1950'erne end danske forskere hidtil har villet indrømme. En noget vanskeligere opgave er det at påvise den eksakte karakter af den

set en periode som 1950'erne samt datagrundlagets generelle beskaffenhed taget i betragtning, har jeg valgt den mindre ambitiøse tilgangsvinkel. Se Ole Hyltdoft, *Statistik: en introduktion for historikere* (København 1996), s 138-59, angående regressionsanalyser.

af mig postulerede omstillingsproces i industrien i dette årti, ikke mindst fordi den beregnede restfaktor ikke i sig selv afslører, hvilken form for teknologisk forandring der lå bag en eventuel produktivitetstigning. Sædvanligvis sammenkædes efterkrigstidens industriboom i Vesten med overgangen til, hvad der noget svævende betegnes masseproduktion eller fordisme. Gennem standardisering af produkterne, en opsplitning af arbejdsprocessen i delprocesser og indførelse af ny arbejdskraftsbesparende teknologi kunne der opnåes en betragtelig produktivitetforøgelse. Også i Danmarks tilfælde, hvor en formodet omstilling fra en håndværkspræget til en i mere traditionel forstand industriel produktionsform antages at have sikret dansk industris konkurrenceevne og dermed deltagelsen i 1960ernes internationale højkonjunktur. Nok forblev den gennemsnitlige virksomhedsstørrelse begrænset i forhold til udlandets og nok baseredes eksportfremgangen på nicheproduktion, men den industri, der blev resultat af 1960ernes ekspansion, antages alligevel at have været væsensforskellig fra den industristruktur, som bestod ved indgangen til efterkrigstiden.

Samarbejdet mellem fagforening, fagklub og den enkelte virksomhed med henblik på at lette indførelsen af ny teknik og etableringen af produktivitetfremmende lønsystemer var givetvis et af de mest fremtrædende træk ved den tidlige efterkrigstids industriudvikling, og rationalisering blev om noget et modeord i den offentlige debat i datiden. Nyere forskningsbidrag har imidlertid anfægtet, at disse træk skulle afspejle et historisk brud. Peer Hull Kristensen har hævdet, at det karakteristiske ved den danske udvikling i efterkrigstiden var, at de nye organisationsmæssige principper fra Amerika især rettedes mod toppen af virksomhedspyramiden, mens selve produktionen forblev forholdsvis uændret og domineret af faglært arbejdskraft.¹⁴ Jan Pedersen har endvidere understreget, at den mekanisering og automatisering, der slog igennem i dansk maskinindustri efter krigen baseredes på udbredelsen af især hydrauliske systemer, som indpassedes i den allerede eksisterende produktionsform.¹⁵

¹⁴ Peer Hull Kristensen, *Denmark: An experimental Laboratory of Industrial Organization*, vol. 1, (København 1995), s. 55. Denne udvikling er blevet betegnet *fleksibel specialisering*. Hvor de større vestlige landes industrivirksomheder typisk producerede lange serier af ensartede varer, udnyttede dansk industri den del af efterspørgslen, der rettedes mod mere specielle produkter, og som ikke umiddelbart besad stordriftsfordel.

¹⁵ Jan Pedersen, »H. Nielsen & Søn Maskinfabrik A/S, 1916-1980: Et eksempel på maskinteknologiens fornyelse i efterkrigstiden« i *Erhvervshistorisk Årbog*, nr. 46, 1996, s. 122.

Tabel 5: Industriens produktionsværdi fordelt på brancher 1925 – 95 (procent)

	1925	1935	1950	1958	1973	1995
Næringsmiddelind.	52,9	43,5	44,7	40,5	33,7	22,3
Drikkevarer og tobak	4,6	6,7	3,8	3,8	3,0	2,7
Tekstilfrem.	3,2	4,7	8,0	4,5	3,6	2,5
Beklædning og fodtøj	7,8	9,1	7,1	4,9	3,1	1,9
Træ- og møbelind.	4,2	4,9	3,7	4,0	5,1	7,0
Grafisk ind.	3,3	4,2	5,7	7,3	7,9	10,6
Kemisk ind.	9,2	7,5	5,2	6,2	10,3	14,1
Sten, ler og glas	2,5	3,2	2,7	2,3	4,9	3,4
Jern- og metalind.	12,3	14,7	16,1	22,5	25,6	32,7
Andet	0,0	1,5	3,0	4,0	2,8	2,8
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilder: Danmarks Statistik, Erhvervstællingerne, 1925 og 1935 (København 1929 og 1938); reviderede nationalregnskabstal; *Nationalregnskabsstatistik*, løbende årgange.

Anm.: Tabellen bygger på produktionsværdien opgjort i løbende priser. Der må tages højde for en vis variation i opgørelsesprincipperne over tid. BFI er et bedre mål til belysning af forskydninger i industristrukturen, men der foreligger først nogenlunde sikre tal herfor fra efter krigen.

Andre forhold indikerer også, at den teknologiske fornyelse i dansk industri efter krigen tog form af en tilpasning snarere end en grundlæggende forandring af produktionsformen. Var det sidste tilfældet, kunne det forventes at have resulteret i omfattende forskydninger i industriens sammensætning, da den teknologiske udfordring varierede fra branche til branche. Bedømt på tabel 5 var brancheforskydning imidlertid et begrænset fænomen i dansk industri, endog helt op til nutiden, selvom jern- og metalindustrien, den kemiske industri og grafisk industri øgede deres andel af den samlede produktionsværdi efter krigen på bekostning af fodtøjs- og beklædningsindustrien samt næringsmiddelindustrien.¹⁶ Desuden var der trods variationer ikke afgørende forskel på den relative størrelse af brancheforskydningerne hverken i de enkelte delperioder eller før og efter 2. verdenskrig, og

¹⁶ Jævnfør United Nations, *Some Factors*, kap. 3, s. 38, tabel 26, der fandt, at blot 3 procent af stigningen i den samlede industris arbejdsproduktivitet forårsagedes af forskydninger i industriens branchestruktur.

1960erne kan derfor ikke fremhæves som en udpræget omstillingsperiode i forhold til 1950erne. Udviklingen i antal beskæftigede per virksomhed i industrien understreger yderligere dette forhold, da den relative stigning i den gennemsnitlige virksomhedsstørrelse – fra 40 i 1950 til 52 i 1957 og 64 i 1973 – var større 1950-58 end 1958-73.¹⁷ Havde investeringerne i industrien været rettet mod introduktionen af nye produkter, skulle en høj udskiftningsrate samtidig have været normen i dansk industri, da en række af de allerede etablerede virksomheder ikke kunne forventes at omstille sig til de nye markedsvilkår jvf. note 8. Et studie af sammenhængen mellem udskiftningen blandt de 100 største danske industrivirksomheder siden 1890 fandt, at i gennemsnittet forlod 4 virksomheder årligt top 100 listen 1950-60, samme udskiftningsrate som for perioderne 1920-30 og 1930-40, men mindre end det halve af de 9, der var gennemsnittet for perioden 1960 til 1970.¹⁸ Bedømt på det grundlag var industrien i 1950erne nok præget af en mindre udskiftningshyppighed end i 1960erne, hvilket imidlertid må sammenholdes med, at denne forskel modsvarede af en tilsvarende fordobling af industriens vækstrate mellem 1950-60 og 1960-70, hvorfor forholdet mellem vækst og udskiftningshyppighed stort set var det samme i de to årtier.

Holder disse antagelser, står det klart, at opretholdelsen af et skel omkring 1958 har medført en tilsløring af det måske vigtigste træk ved den økonomiske udvikling efter krigen, nemlig den ubrudte kontinuitet mellem den industristruktur, som opstod i ly af 1930ernes importregulering, og efterkrigstidens eksportindustri. En begrænset virksomhedsstørrelse karakteriseret ved en håndværksmæssig produktionsform og en oprindelig orientering mod et godt beskyttet hjemmemarked blev således ikke i Danmarks tilfælde en hindring for en bæredygtig udvikling hverken i 1950erne eller på længere sigt. Konklusionen må snarere være, at denne struktur udgjorde et favorabelt udgangspunkt for Danmarks deltagelse i den øgede internationale arbejdsdeling efter krigen, og da modeordet indenfor dansk industripolitik de seneste årtier har været nicheproduktion, var i hvert fald dele af dansk industri på forkant med udviklingen allerede i begyndelsen af 1950erne.

¹⁷ Danmarks Statistik, *Statistisk Tiårsoversigt*, løbende årgange. Der er tale om ureviderede tal og store forskelle gjorde sig utvivlsomt gældende på brancheniveau, hvad angik den gennemsnitlige virksomhedsstørrelse.

¹⁸ Steen Thomsen, »Company Dynamics and Economic Growth: The largest Danish Manufacturing Companies, 1890-1990« i *Scandinavian Economic History Review*, 1 (1996), s. 77.

Betragtninger over baggrunden for den hidtidige fortolkning

Jeg skal afslutningsvis i denne artikel give mit bud på årsagerne til den fortsatte opretholdelse af et kronologisk skel omkring 1958 i både brede synteser over danmarkshistorien og i den økonomisk-historiske litteratur. Denne opgave er problematisk, men alligevel må forsøget gøres, da det er min faste overbevisning, at periodiseringsproblematikken udover at afspejle overvejelser af en økonomisk-teoretisk karakter også afspejler en generel tendens i dansk historieskrivning. Det falder naturligt at tage udgangspunkt i Svend Aage Hansens banebrydende tobindsværk *Økonomisk vækst* fra begyndelsen af 1970erne, der var den første systematiske analyse af det danske vækstforløb.¹⁹ Det er knapt en banebrydende indsigt fra min side, at *Økonomisk vækst* i høj grad var et barn af den udbredte vækstoptimisme, der prægede de vestlige samfund i 1960erne og et godt stykke ind i det efterfølgende årti.²⁰ Denne vækstoptimisme baseredes på en formodning om, at de høje og stabile vækstrater var kommet for at blive, og de vestlige lande dermed var overgået til en ny historisk fase, der lovede afslutningen på sult og nød. Et modeord i den offentlige debat såvel som i faglitteraturen blev *selvforstærkende vækst* udfra det rationale, at vækst skabte øgede indkomster og dermed øget efterspørgsel, hvilket gav grobund for investeringer i ny produktivetsforbedrende teknik, som igen resulterede i fornyet vækst. Staten opfattedes som garant for opretholdelsen af denne gode cirkel, idet den ved at føre en keynesiansk konjunkturpolitik skulle modvirke fald i efterspørgslen.

Datidens økonomiske vækstteori spillede utvivlsomt også en rolle ved opsplitningen af det danske vækstforløb hos Svend Aage Hansen. Især W. W. Rostows faseteori blev inspirationskilde til talrige historiske undersøgelser trods væsentlig fagkritik i samtiden.²¹ Rostow opererede med fem faser med hver deres særpræg, startende med det primitive samfund og sluttende med efterkrigstiden – masseforbrugets epoke – til

¹⁹ Det er næppe en overdrivelse at hævde, at Svend Aage Hansens udlægning af efterkrigstidens økonomiske udvikling har haft en autoritativ og nærmest lammende indflydelse på den efterfølgende forskning helt op i nutiden. Værket, der hurtigt blev en klassiker, benyttes stadig i undervisningen på bl. a. Polit-studiet ved Københavns Universitet og bind 2 blev så sent som i 1997 genoptrykt for tredje gang. *Økonomisk Vækst* fremhæves således stadig som standardfremstillingen i den sammenhæng og Svend Aage Hansens formuleringer og konklusioner kan – ofte i lettere omskrevet form – genfindes i den senere litteratur.

²⁰ Se således Anders Monrad Møllers anmeldelse af *Økonomisk Vækst* i *Scandinavian Economic History Review* (1975), s. 183-84.

²¹ W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge 1960).

beskrivelse af industrilandenens historiske udvikling. Selv om Svend Aage Hansen ikke eksplicit refererede til Rostows teori, var slægtskabet tydeligt, eftersom den overordnede kronologiske opdeling af det danske vækstforløb i *Økonomisk vækst* var sammenfaldende med Rostows fem faser. Da Danmark bedømt på vækstraternes størrelse tilsyneladende først fra slutningen af 1950erne trådte ind i masseforbrugets epoke, kunne Svend Aage Hansen også med noget belæg i Rostows teori opdele det danske vækstforløb efter 2. verdenskrig i to delperioder under overskrifter som »International højkonjunktur – dansk slow-motion« og »Vækst- og velstandssamfundet 1957-70«. Svend Aage Hansen så desuden afgørende lighedspunkter mellem Danmarks industrialisering i forrige århundrede og efterkrigstidens industriboom. Svend Aage Hansen havde tidligere benyttet Rondo Camerons²² kriterier – kraftig øget vækst i industrien (og kraftigere end i landbruget) såvel som i hele økonomien ledsaget af væsentlige ændringer i erhvervsstrukturen – til at fastslå tidspunktet for industrialiseringens gennembrud i Danmark til 1890erne, og disse kriterier afspejlede tydeligvis i modstillingen af 1950erne med 1960erne. Dertil kom, at datidens vækstteori byggede på den antagelse, at teknologisk fornyelse foregik i spring og primært var et fænomen knyttet til perioder, hvor investeringerne øgedes kraftigt, i det danske tilfælde altså antagelig efter 1958.

På den baggrund er den første generation af danske analysers kraftige fokusering på vækstraternes størrelse, og den deraf følgende periodisering af efterkrigstidens danske udvikling, knapt forbavsende. Periodiseringen var ydermere et behændigt middel til at skabe dynamik i fremstillingen og til at undgå en ufrugtbar kronologisk opremssning af begivenheder. Den fortsatte opdeling af perioden 1950-73 i henholdsvis en lav- og højvækstperiode i dansk faglitteratur er imidlertid overraskende, ikke mindst fordi forskningen i nogen grad har været opmærksom på svaghederne ved denne periodisering.²³ Indenfor vækstteorien er der endvidere siden sket en nedtoning af den tidligere noget ensidige fokusering på investeringernes betydning til fordel for et mere nuanceret syn på de generelle drivkræfter i vækstprocessen.²⁴

²² Rondo Cameron, *Banking in the Early Stages of Industrialization* (New York 1967); Svend Aage Hansen, *Early Industrialisation in Denmark* (København 1970). Påvirkningerne fra Rostow og Cameron er beskrevet i Gunnar Viby Mogensen, *Historie og Økonomi* (København 1987), s 52-53.

²³ Se Olle Krantz's anmeldelse af *Økonomisk Vækst*, bind 2, i *Economy and History*, 2 (1975), s 83-89, samt Ole Hyltofts anmeldelse af Hansen og Henriksen, *Velfærdsstaten 1940-78 i Historisk Tidsskrift*, 1983, s. 301.

²⁴ Kortfattede skitseringer af vækstteoriens udvikling findes i Maddison, *Monitoring the World Economy*, s 33- 57, og Robert Dorfman, »Economic Development from the Begin-

Jeg vil vove den påstand, at uviljen mod at opgave skellet mellem lav- og højvækstperioden afspejler generelle tendenser i dansk historieskrivning. Det er næppe for meget sagt, at et centralt element i vores selvopfattelse som danskere er opfattelsen af at tilhøre en lille sårbar nation, der historisk set ofte er blevet klemt af en fjendtlighedsindretning, men alligevel mod alle odds har formået at opretholde selvstændigheden. Denne selvforståelse kan også iagttages i dansk historieskrivning herunder den økonomiske historie, hvor de lange linier i den økonomiske udvikling anskues på baggrund af forskydninger i den internationale økonomi, som Danmark har været en del af. I og for sig kan der ikke herske tvivl om disse forskydningers historisk afgørende indflydelse på det danske udviklingsforløb, men det er et problem, at omstillingsprocesserne i så høj grad er blevet anskuet som nærmest et bevidst nationalt projekt.²⁵ Den nationale indfaldsvinkel har således gjort sig gældende ved fortolkningen af omstillingsprocessen i efterkrigstiden, der både hos Svend Aage Hansen og i den efterfølgende forskning er blevet anskuet som resultatet af ikke kun den internationale højkonjunktur, men også som resultatet af en bevidst vækststrategi fra politisk side, der havde til formål gennem en forskydning fra landbrug til industri at tage brodden af udfordringen fra de ændrede vilkår på verdensmarkedet og sikre velfærdsstatens etablering på dansk grund.

Den hidtidige forskning har kunnet støtte sig på tidligere politiske udtalelser, eftersom samtlige politiske partier efter krigen med varierende forbehold havde fuld beskæftigelse og øget velstand højest på dagsordenen, og på tværs af ideologiske skel var der en udbredt accept af, at staten med dette mål for øje skulle gribe ind i det økonomiske liv. Længst gik Socialdemokratiet, der i sit partiprogram for efterkrigstiden, *Fremtidens Danmark*, lovede vælgerne at føre »en planøkonomisk Sam-

ning to Rostow« i *Journal of Economic Literature*, 1 (1991), s 573-91. Nyere bidrag til forskningen i The Golden Age på internationalt og nationalt niveau findes i Crafts og van Ark (red.), *Quantitative aspects* og Crafts og Toniolo (red.), *Economic Growth*.

²⁵ Landbrugsreformene i 1700-tallet er tildels blevet tolket i det lys, men den nok så berømmede omlægning af dansk landbrug fra vegetabilsk til animalsk produktion i slutningen af forrige århundrede, som fulgte af faldende kornpriser på verdensmarkedet, er vel nok det mest fremtrædende eksempel herpå. Hvad der i første omgang varslede katastrofe for dansk økonomi, blev således vendt til en fordel gennem en bevidst omstilling, der populært sagt havde til formål at indad vinde, hvad udad tabtes. Se Vibeke Sørensen, »Tilpasning og Institutionel innovation: Udenlandske forestillinger om den danske vækststrategi« i Carsten Due-Nielsen o. a. (red.), *Konflikt & Samarbejde: Festskrift til Carl-Axel Gemzell* (København 1993), s 337-52; Thorkild Kjærgård, »The Farmer Interpretation of Danish History« i *Scandinavian Journal of History*, 2 (1985), s 97-118 og Jan Peder- sen, »Historiens form: En sammenligning af tre versioner af Danmarks økonomiske og sociale historie ca. 1750-1810« i *Fortid og Nutid*, 3 (1998), s 181-218.

funds- og Erhvervspolitik« for at nå disse mål.²⁶ Socialdemokratiske eller socialdemokratiske ledede regeringer var ved magten 1947-50 og 1953-68, og partiet havde om nogen mulighed for at gøre hensigt til praksis. Selv om betalingsbalanceproblemerne – og De Radikale – virkede hæmmende på det politiske manøvrerum, introduceredes da også allerede i 1940'erne en række tiltag såsom udarbejdelsen af årlige nationalbudgetter, der indikerede en begyndende prioritering af økonomisk vækst, og økonomernes sejrsgang i centraladministrationen indvarsledes med oprettelsen af et tværministerielt rådgivningsorgan, Det økonomiske Sekretariat, der havde til opgave at vejlede de siddende regeringer og koordinere eventuelle indgreb i økonomien.

Det årlige nationalbudget blev imidlertid et kortvarigt fænomen, idet VK-regeringen, der tiltrådte i 1950, stoppede denne praksis, og efterfølgende socialdemokratiske regeringer afstod fra at genindføre nationalbudgettet. Det kan endvidere ikke kraftigt nok understreges, at overgangen til økonomisk planlægning under alle omstændigheder ikke af Socialdemokratiet var tænkt som en blank afvisning af de liberale principper, som indtil da i bund og grund havde udstukket retningslinierne for den førte økonomiske politik. Som det anførtes i *Fremtidens Danmark*, var »det ogsaa nødvendigt, at der paa længere Sigt føres en Budgetbalanceringspolitik, der kan opretholde den Tillid, som er nødvendig for et sundt og foretagsomt Erhvervsliv« og de »nødvendige Planer og Ordninger skal skabes ved et demokratisk Samarbejde mellem alle Erhvervslivets Kræfter og under Rigsdagens aarvaagne Medvirken. Friheden er vort første Krav.«²⁷ Om denne økonomiske politik og eftertidens fortolkning heraf har Erik Ib Schmidt – embedsværkets Grand Old Man og en central skikkelse i datidens centraladministration – med en god portion sarkasme påpeget, at »det er historieforsknings, når der nu rundt omkring tales og skrives om det socialdemokratiske 'projekt velfærdsstat' og om Jens Otto Krag og os andre samtidige cand. polit.'er som velfærdsstatens arkitekter eller fædre.....Det siges og skrives ofte, at vi økonomer i den første efterkrigstidsperiode optrådte som tro elever af Keynes, hvormed tænkes på hans bog fra 1936. Den var lige så lidt som Das Kapital en bibel for os.«²⁸

En del af forklaringen på, at det formelle skel omkring 1958 fortsat består, er således, at danske forskere i for høj grad har taget den datidi-

²⁶ *Fremtidens Danmark* (København 1945), s. 8.

²⁷ *Fremtidens Danmark* (København 1945), s. 13, 10.

²⁸ Erik Ib Schmidt, »Omkring velfærdsstatens tilblivelse« i *Noter*, bind 131 (1996), s. 3, 6. Se også Jørgen Rosted, »Udviklingstendenser i den makroøkonomiske planlægning i Danmark« i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 2 (1981), s. 276-94.

ge politiske retorik for gode varer og ikke i tilstrækkelig grad taget dobbeltheden i de politiske målsætninger til efterretning. Endvidere har betalingsbalancen helt op i nutiden udgjort et *bête noir* i den politiske debat herhjemme, hvorfor der gang på gang er blevet refereret til denne, når upopulære tiltag har skullet retfærdiggøres.²⁹ Derfor synes det logisk, hvis betalingsbalancen skulle have været en permanent hæmsko for dansk økonomi i efterkrigstiden som helhed. Valget af kilder har også spillet en central rolle. Fokuseringen på den økonomiske politik muligheder har resulteret i en udbredt brug af referencer til rapporter og betænkninger fra datidens centraladministration, der karakteriseredes ved en udbredt skepsis angående dansk industris konkurrenceevne om ikke andet så på kort sigt, uden der i tilstrækkelig grad er taget højde for ophavssituationen.

Kredse i den offentlige administration, herunder ikke mindst Valutacentralen, kunne således have haft en fælles interesse med den del af industrien, der hovedsageligt orienterede sig mod hjemmemarkedet, i at opretholde importreguleringen og den hertil nødvendige administration. Mange af embedsmændene havde siden 1930'erne været beskæftigede herved og stod nu til at miste levebrødet i en forholdsvis sen alder. En stolthed ved gennem en ukorrupt administration under krigen at have bidraget til landets ve og vel har nok også gjort det vanskeligt at skulle indstille sig på nye tider.³⁰ Det synes ikke usandsynligt, at disse forhold sammen med den politiske prioritering af betalingsbalancen påvirkede de vurderinger af dansk industris muligheder på eksportmarkederne, der fremkom i publikationer fra det offentlige side. I forbindelse med den danske afregulering af udenrigshandlen har der utvivlsomt også været en interesse i at tegne så dystert et billede af dansk industri som muligt, der kunne underbygge de danske krav om undta-

²⁹ E. Damsgård Hansen, *Danmarks betalingsbalance og udlandsgæld 1958-73. En nyvurdering*, Working paper 1-96 (Handelshøjskolen i København 1996), s. 1.

³⁰ Jeg er af E. Damsgård Hansen, Institut for Nationaløkonomi, Handelshøjskolen i København, blevet gjort opmærksom på disse forhold. Den såkaldte Chokrapport *Danmark og De Europæiske Markedsplaner, nr. 1: Markedsplaner og erhvervsudvikling indenfor industrivareområdet* (København 1958) udarbejdet af Direktoratet for Vareforsyning – i daglig tale Valutacentralen – med bistand af Tolddepartementet, som både Svend Aage Hansen og den efterfølgende forskning refererer til, er et eksempel herpå. Rapportens dystre forudsigelser om, at ca. 40 procent af industrien ville udsættes for en produktionsnedgang som resultat af en afregulering af importen, var antageligt baseret på drøftelser med »repræsentanter for de interesserede erhverv« (s. 185). Jeg har ikke konsulteret de sagsmapper, der måtte foreligge fra udarbejdelsen af rapporten, men tilkendegivelser fra personer, der i datiden havde deres gang i Tolddepartementet, tyder på, at industriens repræsentanter stod splittede i spørgsmålet, og den enighed, der tages til indtægt i rapporten, er et falsum.

gelses fra liberaliseringsbestemmelserne under OEEC – fra 1960 OECD – og udgøre et fundament ved forhandlingerne om en eventuel dansk deltagelse i de europæiske markedsplaner.³¹

Ovenstående er motivforskning, et farefyldt område, der let ender i hjemmestrikkede lomme filosofiske betragtninger. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at der i udtalelser fra Industrirådet ikke kan findes en tilsvarende pessimisme angående dansk industris generelle tilstand i 1950'erne. Principielt gik toppen af dansk industri ind for frihandel, men kravene til de danske forhandlere var at søge en fair afregulering, der ikke stillede dansk industri ringere end de udenlandske konkurrenter som følge af de historisk lave danske toldtariffer. Det må være en skønssag, om den forbeholdne tilslutning til liberaliseringsbestræbelserne var berettiget, men at der eksisterede en udbredt vilje til omstilling i industrien fremgik af samtidige debatindlæg fra industritoppen. I 1954 kunne en direktør i Industrirådet således se tilbage på en for ham positiv udvikling i de forudgående år: »Som en sammenfattende og afsluttende udtalelse om rationalisering indenfor dansk industri vil jeg fremføre, at det – navnlig i de senere år – er lykkedes at skabe en meget betydelig interesse for rationaliseringsproblemet, der nu tages under behandling fra mange sider og med en række forskellige midler. Stagnation er blevet afløst af 'bevægelse over hele feltet'.«³² Industrirådets reaktion ved Chokrapportens publicering er et yderligere indicium for, at i hvert fald dele af industrien besad viljen til forandring selv under de vanskelige vilkår i 1950'erne. På lederplads i Tidsskrift for Industri hed det, at rapportens »krav om tilpasning er – længe før rapporten forelå – erkendt af industrien. Den ved også, at tilpasning skal ske under ugunstige og usikre forhold, eftersom ingen på forhånd kan vide blot nogenlunde konkret, hvordan de fremtidige afsætningsvilkår vil blive.«³³

³¹ Det er således problematisk, når – som Svend Aage Hansen selv påpegede – analysen af industriens omstillingsvanskeligheder ved indgangen til efterkrigstiden i *Økonomisk vækst* »bygger i hovedsagen på fremstillingen i Økonomisk årsoversigt 1962, side 61-71« (*Økonomisk vækst*, bind 2, s. 142, note 28), da årsoversigten publiceredes årligt af regeringens rådgivningsorgan Det økonomiske Sekretariat. I hovedsagen var måske endda et for mildt udtryk, for Svend Aage Hansen citerede rask væk ordret hele afsnit fra årsoversigten.

³² Foredrag holdt af Axel Odel ved Norges Industriforbunds Rationaliseringskontors 25-års jubilæum, 2. december 1953. Gengivet i *Tidsskrift for Industri*, 1. januar 1954, s. 6-12.

³³ *Tidsskrift for Industri*, 1. oktober 1958, s. 13.

Konklusion

Hovedkonklusionen på denne artikel må være, at den hidtidige opdeling af det danske vækstforløb 1950-73 i henholdsvis en lav- og højvækstperiode med 1957/58 som skilleår, har givet et fordrejet billede af den økonomiske udvikling. Trods variationen i vækstraterne, er der kun delvis belæg i den officielle statistik for at hævde, at den økonomiske udvikling i de to perioder på afgørende områder skulle have været væsensforskellige. Og de aspekter ved efterkrigstidens økonomiske udvikling, der traditionelt er blevet henregnet til 1960'ernes ekspansionsfase, var allerede tydelige i det forudgående årti. Det synes også sandsynligt, at importbeskyttelsen under Valutacentralen ikke på længere sigt fik en hæmmende indvirkning på dynamikken i dansk industri som helhed og dermed potentialet for økonomisk vækst i efterkrigstiden. Mit mål med denne artikel har således været at påvise den udprægede kontinuitet, der eksisterede fra mellem- til efterkrigstiden og det nødvendige i tilfulde at drage konsekvensen af de forbehold, den hidtidige forskning trods alt har taget i forbindelse med periodiseringen og karakteristikken af 1950'ernes industriudvikling som statisk. Det er fristende at overdrive den hidtidige forsknings fejl og mangler, og samtidig er det ulig nemmere at rive ned end at bygge op. Jeg befinder mig i denne farezone og har givetvis også i en række tilfælde koncentreret mig mere om de negative end de positive aspekter ved den traditionelle udlægning af efterkrigstidens økonomiske udvikling. Derudover må en fyldestgørende analyse af efterkrigstiden afvente de endeligt reviderede nationalregnskabstal for 1947-66. Derfor skal denne artikel kun opfattes som en foreløbig skitsering af en række problematiske aspekter ved den hidtidige periodisering.